



Naslovnica: *Kacji pastir*
Sympetrum nigrifemur,
 ki živi na Kanarskih otokih.

Foto: Matija Križnar.

Proteus

Izbaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik:

Priradoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Janja Benedik

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

asist. dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec

dr. Petra Drašković Pelc

<http://www.proteus.si>

priradoslovno.drustvo@gmail.com

© Priradoslovno društvo Slovenije, 2018.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Lektor: dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletić

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

Proteus izdaja Priradoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števk, letnik ima 480 strani. Naklada: 2.000 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Priradoslovno društvo Slovenije, Poljanska 6, 1000 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 5,50 EUR, za naročnike 4,50 EUR, za upokojence 3,70 EUR, za dijake in študente 3,50 EUR.

Celoletna naročnina je 45,00 EUR, za upokojence 37,00 EUR, za študente 35,00 EUR. 9,5 % DDV in poštnina sta vključena v ceno.

Poslovni račun: SI56 6100 0001 3352 882, davčna številka: SI 18379222. Proteus sofinancira: Agencija RS za raziskovalno dejavnost.

Uvodnik

Cvetoci slak! / Ujel je vedro / Bom drugje prosila za vodo. Čijo-ni (1703-1775)

V tem uvodniku bi se rad vrnil k razmišljanju v prejšnji številki, ki je pri bralkah in bralcih morda ustvarilo vtis, da med Zahodom in Vzhodom obstaja nepremostljiva razlika: Zahodu »vlada« razum - njegova »posvečena« dejavnost je znanost -, Vzhodu osebna izkušnja - njegova najbolj radikalna »religija« je zen budizem. Vendar je vtis preveč poenostavljen. Zahodna novoveška znanost je že na zahodu doživljala resno kritiko. Eden od kritikov, portugalski sociolog in filozof prava Boaventura de Sousa Santos, je v svojem *Razmišljanju o znanostih* (1992) zapisal, da ima »posvetitev« zahodne novoveške znanosti v zadnjih štiristo letih med drugim eno ključno posledico, ki se je človek morda sploh ne zaveda: naturalizirala je namreč »razlago resničnosti do te mere, da si resničnega ne moremo več predstavljati drugače, kakor nam ga ,kaže' znanost. Brez takih kategorij, kot so prostor, čas, snov in število - glavne metafore moderne fizike -, nismo več sposobni razmišljati, čeprav se nam počasi že svita, da so le konvencionalne, arbitrarne, metaforične kategorije.« Novoveška

znanost »kroji« človekove osebne izkušnje po svoji meri. In jih že od svojega rojstva v 17. stoletju potiska celo v »pozabo«, kot je v svoji knjigi *Vita activa* (1958, slovenski prevod 1996) zapisala nemško-ameriška politična teoretičarka Hannah Arendt (1906-1975): »Moderna fizikalna slika narave, katere začetke je mogoče najti pri Galileju in ki je nastala z dvomom v sposobnost človeškega čutnega aparata, da posreduje dejanskost, nam končno kaže na univerzum, o katerem ne vemo nič več kot to, da deluje na naše merske instrumente in da nam to, kar lahko preberemo z naših aparatov, o njegovih dejanskih lastnostih ne pove ni več [...] kot pove telefonska številka o tistem, ki se nam oglasi, potem ko jo zavrtimo. Z drugimi besedami, namesto z objektivnimi lastnostmi smo soočeni z aparati, ki smo jih izdelali sami in namesto narave ali univerzuma srečujemo ,nekako vedno le same sebe.« Novoveško »odtujitev od sveta« je Hannah Arendt povzela v stavek: »Če primerjamo moderni svet s svetovi, ki jih poznamo iz preteklosti, opazimo predvsem neverjetno izgubo izkustva v tem razvoju.«

Duhovna drža vzhodnega človeka je - se zdi -

popolnoma nasprotna duhovni drži zahodnega novoveškega človeka. Neizbriso jo zaznamuje zen budizem. Japonski profesor budistične filozofije Daisetz Teitaro Suzuki (1870-1966) je v knjigi *Zen budizem in psihoanaliza* (1960) zen budizem opisal s sledečimi besedami: »Zen emfatično priznava le osebno izkušnjo; če je kaj radikalno empiričnega, je to zen. [...] Življenje samo je treba dojemati sredi njegovega toka; če ga bomo ustavili, da bi ga lahko preiskovali in analizirali, ga bomo ubili. Ostalo nam bo samo še objemanje njegovega mrtvega trupa.«

Zen budizem je med drugim popolnoma prepočil tudi haiku pesništvo. Izredno poučen je sledeči odlomek iz Suzukijeve knjige:

»Ob koncu vladavine dinastije Tokugava je žive-la pesnica Čijo (1703-1775). Njeno polno ime je bilo Fukuda Čijo-ni. Rojena je bila v pokrajini Kaga, zato so jo imenovali tudi Kaga no Čijo. Njen najbolj znani haiku se v prevodu glasi:

Cvetoči slak!

Ujel je vedro

Bom drugje prosila za vodo

Haiku potrebuje pojasnilo. Nekega zgodnjega junijskega jutra je Čijo šla po vodo v vodnjak. Vedro na ograji je bilo obraščeno s cvetočim slakom. Tisti, ki so kdaj obiskali Japonsko, so prav gotovo opazili, kako čudovito se pred jutranjo zoro razcveti slak – cvet je videti tako svež, kopa se v jutranji rosi. Tega jutra, ko je Čijo šla po vodo, je ta lepota pesnico globoko presunila. Njegova eterična lepota jo je tako pretresla, da je za nekaj trenutkov obnemela, dokler ni končno dahnila: 'Cvetoči slak!' Ta vzdih vsebuje vse, kar pesniški duh lahko reče o cvetu; vse, kar bi lahko dodal, bi bil le komentar, ki ne bi bistveno obogatil prvotnega vzdihla. Tako je tudi s pesničnima verzoma: 'Ujel je vedro / Bom drugje prosila za vodo.' Čijo je ta verza pripisala samo kot nekakšen kontrast med čudovito stvarjo, ki ne pripada temu banalnemu svetu, in praktičnimi dejanji vsakdanjega življenja, kjer vladata uporabnost in koristnost. Pesnico je lepota tako prevzela, da je potrebovala kar nekaj časa, da je prišla k sebi. Kako globok vtis je nanjo naredila nezemeljska lepota cveta, je videti iz tega, da vzpenjalke z vedra niti ni poskušala odstraniti, kar bi zlahka lahko storila, ne da bi jo poškodovala.

Toda njen občutek poistovetenja z lepoto je bilo tako močan, da ji to še na misel ni prišlo; nebeške stvaritve ni hotela umazati z ničemer, kar bi spominjalo na vsakdanja opravila. Vendar je pesnica bila tudi žena, vaščanka, ki mora skrbeti za svojo družino, zato ji ni ostalo ničesar drugega, kot da gre k sosedu in ga prosi za vodo, ki jo potrebuje pri jutranjih opravilih. Takšno opozarjanje na relativnost življenja v tem svetu, takšno prebujanje iz stanja ekstatične presunjenosti od lepote v vsakdanje, 'prozično' bivanje zaznamuje našo neizbežno človeško usodo.«

Čijin haiku tenkočutno razkriva vse težave, ki jih ima Zahod z razumevanjem zen budizma, hkrati pa ga lahko beremo tudi kot pretanjeno kritiko Zahoda.

Zahod zen budizem pogosto razume kot mistično zamaknjeno doživljanje resničnosti, kot nekakšen beg iz vsakdanjega sveta. Vendar je to razumevanje popolnoma napačno. Zen ni nikakršna mistika, zavzema se namreč za neposredno spoznavanje brez izkrivljajočega intelekta, kot je zapisal ornitolog, pisatelj, pesnik in pravnik Iztok Geister (1945-) v svoji knjižici *Haiku* (1973). Nemški socialni psiholog in humanistični filozof Erich Fromm (1900-1980) je bil še izčrpnější: Zenovsko razsvetljenje je »stanje, v katerem je človek popolnoma usklajen z resničnostjo zunaj sebe in v sebi, stanje, v katerem se popolnoma zaveda te resničnosti [...]. Človek se zaveda – to pomeni – ne njegovi možgani ali kateri koli drugi del njegovega organizma, ampak on, celoviti človek. Človek se nečesa zaveda, toda ne kot nekega predmeta tam zunaj, ki ga spoznava s svojo *mislijo*, ampak nečesa – cveta, psa, človeka – v vsej njegovi resničnosti.« Toda kaj pomeni »spoznavati z *mislijo*?« Suzukijev odgovor je jasen: »Človekov um [...] ustvarja pojme, da bi z njimi razložil resničnost, problem pa je, da jih razume, kot da so resnično obstajajoče stvari. In ne samo to, um pojme, ki jih je sam ustvaril, razume kot zakone, ki so od zunaj vsiljene resničnosti in jih resničnost mora upoštevati, da bi se lahko razvijala. *Ta predpostavka intelekta pomaga umu, da naravno uporablja za svoje cilje, vendar se umu pri tem popolnoma izmika notranje delovanje življenja, zaradi česar ni sposoben, da bi življenje razumel.*« (Notranje delovanje življen-

ja bi z drugimi besedami lahko imenovali tudi »duh življenja«.) V ležeče zapisanem stavku je mogoče slutiti tisto temeljno razliko v doumevanju resničnosti, ki ločuje Zahod od Vzhoda. Geisterjev »aforistični« opis te razlike je sijajen: »Na vzhodu je duh *univerzalna svojina*, tako rekoč nikogaršnja stvar, na zahodu ga je človek privzel od boga in zdaj s tem tako pridobljenim duhom pooblaščen in izključno razpolaga. Frančišek Asiški je ptice učil Kristusove besede, budistični menihi in pesniki pa so *poslušali* ptice in tako sprejemali Budov nauk.« Zahod želi *biti gospodar* narave in življenja nasploh, Vzhod - zen budizem je njegova morda najpristnejša duhovna dediščina – pa je le njun pozorni *poslušalec*, »neposredni spoznavalec duha *v vsem, kar je*«.

Prav to »neposredno spoznavanje duha *v vsem, kar je*«, nas vrača k Čijinemu haikuju, ki ga bomo v zaključku uvodnika brali predvsem kot kritiko Zahoda. Tako branje pa ne bi bilo mogoče, če ne bi že sam haiku vseboval tudi nekaj »zahodnega«, nekaj, kar je Zahod v svojem iskanju eksotične mističnosti v haikuju in v duhovni kulturi Vzhoda nasploh ves čas spregledoval. Čijo je nezemeljska lepota cvetočega slaka, ki se je čez noč ovil okoli vedra, v resnici tako presunila, da pusti nedotaknjena ne samo cvetoči slak, ampak tudi vedro, v katerega bi morala zajeti vodo, ki jo potrebuje pri jutranjih opravilih. Cvetoči slak in vedro sta postala predmet Čijinega duhovnega zrenja. Postala sta umetniška instalacija. Vendar Čijo nikakor ni pozabila, da mora skrbeti za svojo družino: vodo si je izprosila pri sosedu. Vzhod torej nikakor ne pozablja na vsakdanje praktično življenje. Nasprotno, zelo ga ceni, samo vse poti, ki jih človek ubira v njem, niso enako dobre, na nekatere se niti napotiti ne smemo. Ali drugače: še tako »plemeniti« nameni ne posvečujejo sredstev. Preberimo le zgodbo, ki jo je napisal Čuang Ce, kitajski filozof in eden od utemeljiteljev daoizma iz 4. stoletja pred našim štetjem:

»Neki kmet je izkopal vodnjak in iz njega zajemal vodo za namakanje svoje posesti. Za zajemanje vode iz vodnjaka je uporabljal navadno vedro, kot to počnejo najbolj neizobraženi ljudje. Eden od mimoidočih je vprašal kmeta, zakaj ne uporablja naprave za zajemanje vode: prihranila mu bo trud in zajel bo lahko več

vode. Kmet pa mu odgovori: »Vem, da bi mi ta naprava prihranila trud, in prav zato je nočem uporabljati. Bojim se, da uporaba take naprave sili človeka, da postane odvisen od naprave. To pa povzroča brezdolje in lenobo.«

Vzhod ne zavrača tehnologije, samo odvisen ne čuti od nje. Na to nevarnost pa opozarjajo tudi na zahodu. Martin Heidegger je leta 1955 v predavanju z naslovom *Sproščenost* zapisal nekaj zelo »vzhodnjaškega«:

»Za vse nas so tehnološke naprave in stroji v večji ali manjši meri nepogrešljivi. [...] Od tehničnih naprav smo odvisni; spodbujajo nas celo k vedno večjemu napredku. Toda nenadoma in neopazno se znajdemo tako trdno priklenjeni na te tehnične naprave, da postanemo njihovi sužnji. Kljub temu pa lahko ravnamo tudi drugače. Lahko uporabljamo tehnične naprave, s pravilno uporabo pa lahko vzpostavimo tako svobodno razmerje do njih, da lahko kadar koli pozabimo na njih. Lahko uporabljamo tehnične naprave, kot jih je treba, in se ne vežemo na njih. [...] Lahko priznavamo nepogrešljivost uporabe tehničnih naprav in hkrati tudi zanikamo njihovo pravico, da nam gospodujejo ter zmedejo in opustošijo našo naravo.

Toda ali ne bo zaradi tega, ker bomo tehničnim napravam rekli tako »da« kot »ne«, naše razmerje do tehnologije protislovno in negotovo? Nasprotno! Naše razmerje do tehnologije bo postalo čudovito preprosto in sproščeno. Tehničnim napravam dovoljujemo, da vstopajo v naše vsakdanje življenje, hkrati pa jih puščamo zunaj. Tehnične naprave niso nič absolutnega, ampak ostajajo podrejene nečemu višjemu. To razmerje do tehnologije, ki ji hkrati pravimo »da« in »ne«, bi imenoval *sproščenost do stvari*. S tako držo na stvari ne gledamo več na tehnični način.«

Vprašanje, ki se zastavlja, je: ali je sodobni človek še sposoben ekstatične presunjenosti nad tem, da vse na tem svetu predvsem je?

Tomaž Sajovic